

турознавства, видавничої справи на Полтавщині. Ідеться передусім про такі тематичні розділи її, як «Видання», «Мистецькі об'єднання», «Граматика, словники, енциклопедії».

Сподіваємося, що «Літературно-мистецька Полтавщина» знайде визнання, стане органіч-

ним складником 12-томної «Полтавської енциклопедії», зокрема тому «Мова і література», членом авторського колективу якого є Микола Іванович Степаненко.

*О. А. Білоусько,
директор Центру дослідження Полтавщини
Полтавської обласної ради*

Духовно-мистецькі традиції Полтавського краю

Посилений інтерес до краєзнавства регіонального та всеукраїнського рівнів виправданий і зрозумілий. Українські дослідники намагаються зліквідувати білі плями в крайовій і загальнонаціональній історії, культурі. Один із них – відомий філолог М. І. Степаненко. Праця, яку він випускає у світ, заслуговує високої оцінки передусім тому, що в ній за тематично-алфавітним принципом висвітлено духовне буття Полтавщини головно на діяхронному, а почасти й на синхронному зрізах. Рецензований довідник за своєю суттю є енциклопедичною розвідкою з тематичними рубриками «Премії», «Свята», «Конкурси», «Музеї», «Книгозбірні», «Видання», «Мистецькі об'єднання», «Пам'ять», «Граматика, словники, енциклопедії». Вона відповідає основним вимогам, які ставляться до робіт такого виду.

Окремо слід сказати про вступне слово «Полтавське коріння древа української духовності», яке захоплює глибиною змісту і стилем викладу. Перед нами зразок досконалої, художньої публіцистики, яку з цікавістю сприйматимуть різні реципієнти – науковці та студенти, краєзнавці, люди будь-якого фаху, котрі вболівають за долю рідної культури. Коло ру-

брик, звичайно, можна розширити. Микола Іванович, як нам відомо, зібрав багатющий матеріал, що висвітлює й інші грані духовно-мистецьких традицій нашого краю. Вони, сподіваємося, увійдуть до чергового тому «Полтавіки», над яким інтенсивно працює мовознавець Степаненко. Потребує посутнього уточнення рубрика «Пам'ять», зокрема, наповнення її статтями, що виходять за береги рідного краю, як-от: меморіальні дошки того або того письменника, імені того або того письменника. Микола Іванович тримав на оці «меморіальний матеріал», який необхідний учителям української мови та літератури. І за це вони йому подякують. Спасибі за науково-популярне видання «Літературно-мистецька Полтавщина» скажуть його авторіві також науковці-історики, філологи, краєзнавці, майстри художнього слова, журналісти, прості шанувальники рідної культури. До них приєднуюсь і я: вважаю, що довідник Миколи Степаненка «Літературно-мистецька Полтавщина» – цінне і своєчасне видання.

*Т. П. Пустовіт, історик-архівіст,
заступник директора Державного
архіву Полтавської області*

Світлана Педченко, Світлана Галаур

БЕЗМЕЖНА ШИРОЧІНЬ ДУШІ Й ТАЛАНТУ В «ПОЛУДНЕВИХ НОТАТКАХ» ПРОФЕСОРА М. І. СТЕПАНЕНКА

Рецензія на книгу: *Степаненко М. І. Думки вголос і про себе / М. І. Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2013. – 412 с.*

Набуток творчої людини, а особливо зусібч надарованого Богою милістю науковця-лінгвоукраїніста, часто хочеться порівняти з вишитим рушником, у якому сплелосся різнобарв'я композиційних елементів, що формують довершений, нерозривний у своїй єдності орнамент – вислід невтомної щоденної праці над словом, іноді «аж задуже виснажливої, але неодмінно з

присмаком радості й утіхи». Оспіваний і освячений народним духом прямокутний шмат ляного полотна, суціль зітканий із невичерпних думок, ідей, сподівань, – не лише майстерне творіння золотих рук автора, а й скарбниця його глибоких за змістом та вишуканих за формою розмислів про перебуле, пережите, наболіле, прочитане й побачене, духовний посил сучас-

никам – побратимам-ученим, педагогам, громадським діячам, студентам, урешті-решт, усім шанувальникам українського слова й культури.

Направду, мало не щодень упевнюємося в тому, що неординарні наукові видання магнетично притягують до себе читача, збудують його розум і чуття, не залишають байдужим від першої до останньої сторінки. Саме до праць такого високого ґатунку належить рецензована монографія одного з найяскравіших представників численної когорти сучасних мовознавців Миколи Івановича Степаненка «Думки вголос і про себе», у якій органічно сплелися в нерозривну сув'язь об'єднані у вісім розділів розвідки, що репрезентують публіцистичні, мовознавчі, літературознавчі роздуми вченого. У них він відгукується, повторимо вслід за автором, «про творчість митців-краян, намагається правдиво й шанобливо виписати життєві терни багатьох знаних сучасників – учених, педагогів, громадських діячів, дати оцінку низці новітніх лінгвістичних праць, торкається гострих і наболілих мовних питань сьогодення, уже традиційно скеровує своє дослідницьке перо до постаті й багатой творчої спадщини Олеся Гончара». Навдивовижу різноманітні, ба навіть непок'єднані на перший погляд площини наукової творчості, занурені в єдино можливу для Миколи Івановича царину буття – любов до трьох світів – мови, людини й України. Таке магістральне зосередження довкруг згаданого «триптиха» пронизує всю монографію загалом і кожен її розділ зокрібно, забезпечуючи цим самим оригінальність і неповторність зітканого автором «рушника», символічність його витонченого орнаменту та яскравість і самобутність філігранно мережаних кольорів.

У перших двох розділах – «Слово про творчий набуток митців» і «Слово шани» – Микола Іванович із притаманним йому правдолюбством, щирістю, непідробним теплом і сердечністю виписує вмілою рукою художника портрети відомих і близьких йому по духу людей, сущих нині й тих, чия творча зоря застигла на півслові у ві-

чності, – Петра Ротача, Володимира Ковпака, Віктора Капелюхи, Наталії Баклай, Анатолія Мойсієнка, Інни Снарської, Галини Вовченко, Лесі Степовички, Ірини Прокопенко, Ярослави Городницької та Світлани Калашник, Петра Кононенка, Івана Огієнка, Валентини Гончар, Павла Гриценка, Любові Мацько, Катерини Городенської, Олександра Тарасенка, Тетяни Байбари, Олександрів Савченко, Андрія Каришина, Григорія Левченка, Тетяни Балагури, Галини Білик, Віктора Пушкіна. З-поміж них видатні учені-мовознавці, літературознавці, публіцисти, поети, прозаїки, лексикографи, педагоги, краєзнавці, історики, громадські діячі – усі ті, хто, добре засвоївши «материнські уроки», сягнули «найзнаковіших вершин високого мистецтва», невтомною працею засвітили «своє ім'я на українському духовному овиді» й ревно служать «Слову, яким ми, українці, шукаємо і спітаємо в міцний вузол Свою Історію».

Освітлений любов'ю до українства, автор рецензованої праці намагається вияскравити стежу кожного митця, без найменшої краплі запопадливості правдиво закримітити й вивідати найприкметніші ознаки їхніх творчих спадків, людських якостей. Передмови до енциклопедичних, поетичних, прозових, краєзнавчих видань – вірець довершеного комплексного філологічного аналізу, занурення у творчу роботу майстрів художнього слова, свідчення неосяжного обшину наукових інтересів професора М. І. Степаненка, безмежжя його мовознавчого таланту. Слова шани – неповторні за змістом і неперевершені за стилем дружні апелятиви, не стільки адресовані ювілярам, скільки спроектовані на сучасника, головню на формування його соціокультурного середовища. Усі розвідки читаємо на одному подихові, відкриваючи для себе всесвіт непересічних Людей, до яких прихилилися душа й перо автора, занурюємося в їхнє професійне, творче, особисте життя, пишаємося перемогами, гордимось звитягами, пірнаємо з головою в ріку українолюбства, щедро причащаємося самобутнім українським словом.





Примітно, що зауваги вченого до окремих творів, образів, влучні «портретні» характеристики ювілярів почасти набувають особливого філософського звучання, трансформуються в екзистенційні максими. Ось лише деякі з них: «...все пережите оцінюється з позиції дня перебулого, дня, відрефлексованого досвідом» (с. 20); «...всі ми вкупі фіксуємо і творимо миті історії, сприймаємо її виклики або протиставляємо себе їм і цим самим заявляємо про свою інтелектуальну спромогу, духовну потугу, громадянську непокору» (с. 21); «...справжні художники слова створюють <...> свій макро- і мікрокосм, пізнають в усіх тонкощах символічний світ, чітко й безпомилково розрізняють у ньому видиме й невидиме, буквальне й алегоричне» (с. 21); «Із віддалі часу велике бачиться безмірним, а віддалі людського духу – безсмертним» (с. 80); «Генії самі по собі не народжуються, їх Бог посилає у цей світ. Вони, проте, можуть не розквітнути, ба навіть змертвіти, якщо не буде сил, які сприятимуть їхньому самоствердженню, щоденному поступові» (с. 60); «Усі ми, приходячи в цей світ, пускаємо власне коріння, сплітаємося ним із праотчим первнем, проростаємо деревом життя» (с. 30).

Микола Іванович майстерно вигаптував на полотні свого «рушника» вічний образ дерева життя – своєрідну модель Усесвіту й людини, у якій кожна істота, явище чи предмет займають лише їм призначене особне місце. Доторкнутися до його коріння, відчути «величний дух батьківщини і материзни» автора дає змогу третій розділ монографії – «Про почуте, пережите», де вчений чи не вперше ділиться із, сподіваємося, вдячним читачем своїми діарійними нотатками. Найменша й найвідвертіша частина монографії, у першій розвідці якої «Не зарубцюється на серці рана... (трагедія мого роду і народу)» М. І. Степаненко торкається найбільшої теми – голодомору в Україні 1932–1933 років, уражає публіцистичною емоційністю, пробуджує генетичну пам'ять кожного з нас, ятрить незагоєні всенародні рани, спонукає до тяжких роздумів. Мозок пульсує від жахливої оголеної правди, повіданої Миколі Івановичу світлої пам'яті бабунєю Явдохою, у якої «жовтий князь» навіть забрав двох донечок – «чорняву довгообразу Марусю й біляву кругловиду Оленку». Тужлива оповідь невтомної сільської трудівниці, розказана вустами люблячого онука, перейнята його невимовним боєм, залишає присмак терпкого трунку й гіркої полину, а ще непохитну впевненість у тому, що ми не маємо права допустити, щоб ця сторінка життя нашого великого роду й народу зникла, зітерлася з мапи всесвітньої історії. «Нехай знають молодші покоління, нехай не вкривється непам'яттю наше спільне горе, нехай ніколи не забуде світ про ту страшну траге-

дію, що увійшла в тридцять третім році ледь не в кожному українську родину, до ні в чому не винних людей, які не вміли кривити душею, вислужуватися чи виживати за рахунок інших, а вміли тільки чесно працювати на своїй землі, до людей, які навіть у найскрутніші часи, віддавши на поталу звірові останні зернятка пшениці, не втрачали зерня людяності, совісті та Божої любові в серцях...» (с. 99).

Розмисли автора про «сімейний материк», «духовний прикорінь», що благословив його на пристрасне служіння рідному слову, змінюються спогадами про дорогу серцю альма-матер (Кременчуцьке педагогічне училище імені А. С. Макаренка), «годувальницю спраглих учнів і матір учителів майбутніх», від порога якої прослаася «стежина у світ широкий» майбутнього вченого-філолога. Окриленим же йому допомогли стати мудрі наставники, перед якими Микола Іванович «доземно схиляється» в четвертому розділі монографії «Учителю мій».

Людина, що володіє філігранною технікою плекання філологічних душ, педагог від Бога, М. І. Степаненко про своїх духовних батьків, однодумців, колег говорить гордо й захоплено, виважуючи кожне слово, не залишаючи поза увагою жодної важливої деталі: «Титан, на якого рівняєшся, та хіба доростеш?! Бо він один із тих, хто підпирає високе небо нашої Науки», «З ним певно, легко, надійно. Кожної зустрічі чекав, як свята. Щоб зачаруватися його ерудицією, інтелектом, багатомов'ям, тонким гумором...» (с. 104 [про А. П. Грищенка]); «Вона ніколи не заздрила людям, не пожинала плодів чужої праці, не була кар'єристом, не трусилася за посадою, завжди говорила правду, якою б гіркою та не була...», «проблеми <...> не перекладала на чийсь плечі, а розв'язувала сама» (с. 105–107 [про О. Д. Бондаревську]); «Для неї немає гарних і поганих, розумних і таких собі студентів. Усі вони – особистості, талановиті по-своєму, зі своєю Божою іскоркою...», «...не в стилі професора Тарасевич відходити від своїх принципів, пристосовуватися до когось, порушувати власні заповіді» (с. 108 [про Н. М. Тарасевич]); «Він без останку <...> сповна віддав себе науці», «...охороняв собор своєї душі, шукав чесну, нехай і тернисту, але пряму дорогу до власного храму, робив свій вклад у розбудову соборності України» (с. 104 [про В. О. Пащенко]). Усе мовлене беззастережно можна адресувати й самому Миколі Івановичу, сторінки життя якого нерозривно сплелися з буттєвими дорогами багатьох людей. Для декого, зокрема авторів цієї рецензії, зустріч з Учителем стала доленосною. Серця його «духовних дітей» переповнені безмірною вдячністю за батьківське наукове плече, мудрі поради – взірці людяності й доброзичливої вимогливості, що окрилюють



і надихають на повсякчасну працю над собою. Професор Степаненко – невтомний самотній педагог, який володіє даром переконання, щедро ділиться таємною своїх енциклопедичних знань, неосяжним безмежжям досвіду, відкриває учням двері у світ філологічної науки та наполегливо й толерантно допомагає долати лінгвістичні труднощі, «дороговказ, за яким звіряємо власні діяння».

Низка інтерв'ю з Миколою Івановичем Степаненком про сучасні соціолінгвальні проблеми стала канвою для розділу «Журналістські діалоги», який, немає сумніву, заторкне небайдужі струни душі широких кіл уболівальників за материнську мову. Читач смакуватиме кожне відшліфоване слово професора, неодмінно потрапить у полон вишуканої української мови, яка вабить до себе, магічно заворожує і... уже ніколи не випустить зі своїх тенет. Діалоги вимальовують образ великого достойника рідної землі, обтяженого «знеціненним, знебарвленим, знеколориченим» українським словом. Багатовекторність інтересів, глибока обізнаність у культурно-мистецькому, політичному житті країни, наснаженість енергетикою малої батьківщини щоденно порушують внутрішній спокій Миколи Івановича, змушують шукати причини неповнокровного утвердження української мови в державотворчому процесі, зосереджувати увагу на питанні реформування норм української мови: з одного боку, на поверненні незаконно відібраних правописних традицій, вилучених з ужитку фонетичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних й інших альтернативних та безальтернативних норм, а з іншого – на потребі уніфікації українського правопису, оновлення його. Учений болісно констатує той факт, що українська мова в Україні втрачає свої найважливіші функції – комунікативну й інтегративну, перетворюється на «політичний жупел». На його думку, украї важливо ухвалити Закон про державну мову, який би чітко окреслив її статус, закріпив за нею повноваження. Найбільшим щастям для професора було б, якби українське слово запанувало на всьому медійному просторі, а українськість починалася з державного службовця, володіння ним мовою титульної нації.

Найбагатшим орнаментом «рушника» є науковий здобуток Миколи Івановича. Чи не тому символічно розділ «Лінгвістичні роздуми» є найпотужнішим у книзі. Він сконцентрував у собі взірці одного з найважливіших жанрів наукової комунікації й має бути високо поцінований. Рецензії професора на монографії, дисертації сучасних українських учених – справжній скарб наукової діалогічності, принципності, інтелігентності, моральної відповідальності людини-фахівця. Зацікавленість професора М. І. Степаненка широким колом мовознавчих

проблем, лінгвосинергетичність його мислення не викликають щонайменшого сумніву в постульованих у рецензованих працях твердженнях, достовірності ретельно виконаних досліджень, прямуванні їх у перспективне русло. Усебічно характеризуючи роботи, визначаючи їхнє достойне місце в сучасному лінгвістичному просторі, Микола Іванович не скупий на похвали. Професор підтримує фундаментальні й корисні розвідки, оригінальні за ідеєю та її втіленням, що заповнюють мовознавчі лакуни, розв'язують самодостатні глобальні проблеми, продуктивно інтегрують результати студіювань попередників. М. І. Степаненко виявляє щире захоплення талановитими, розумними дослідниками, підтримує їхню сумлінність, експериментальність, новаторство, дар «одночасно тримати на оці кілька аспектів», багаторічні спостереження над мовним матеріалом, високий ступінь авторського внеску в наукові теорії. Заслуговує всілякої підтримки рецензента й кропітка робота над композиційною виструнченістю праць відповідно до прийнятих у них концепцій.

Позитивно оцінюючи монографії, дисертації, Микола Іванович Степаненко вказує на «білі плями» в них, висловлює і деякі зауваження. Як толерантний опонент, готовий до дискусій, жодною мірою не применшує здобутків авторів. Побажання рецензента – це «лишень суб'єктивні доважки до виконаного на належному рівні дослідження» (с. 169), «не докір ученому», «а стимул до подальшої сумлінної і скрупульозної роботи» (с. 173), «робочі проекти для подальшої наукової діяльності» (с. 184).

«Лінгвістичні роздуми» виявляють ще одну чесноту автора – власний науковий почерк. Зрештою, цей факт може послужити народженню окремої, значної за обсягом розвідки. Скажемо лишень, що Микола Іванович робить сміливий виклик Ньютонові та його наступникам, відкидає аскетичні традиції наукового викладу, вводить у свій текст емоційні елементи, зменшуючи цим самим для свого реципієнта інтерактивну дистанцію. Так, науковець-лінгвіст для Миколи Івановича – це конгломерат мовного і водночас духовного універсуму. Автори рецензованих розвідок постають «прекрасними людьми», що дають відповідь «на наболілі в Україні питання», осмислюють «соціально-політичні умови, за яких відбувається комунікація», а їхні праці стануть у нагоді «поціновувачам й зберігачам українського поетичного слова», тим, «хто відчуває його внутрішню глибину, тонкі порухи, невичерпні художні можливості». Справжньою новацією є експліцитний вияв суб'єктивного ставлення рецензента на зразок «закрадається мимоволі й ще один сумнів» (с. 208), «це не її вина [дослідниці – авт.], це реальність, змінити яку поки що нікому не під силу» (с. 215), «зу-

пинимосся ще на одній вельми значливій деталі» (с. 218), «подані вище «але» доточує ще одне» (с. 241), «відшукати родзинку тут немає ані найменшої змоги» (с. 248) тощо.

Зміст сьомого розділу повністю віддзеркалений у його назві – «Гордість за рідний край і славних земляків». Заглиблюємося в словомереживо думок, почуттів, сподівань патріотакраянина, що відчуває міцний і щедрий ґрунт полтавської землі. Зберегти древо національної духовності, котре вибухнуло «силою та широтою крони, далеко простягає міцне гілля» (с. 250) і стане нащадкам духовним орієнтиром, – надзавдання для автора. Довідуємося про намір Миколи Івановича створити енциклопедичний довідник, подати «найістотніші відомості про літературно-мистецькі будні й свята сучасної Полтавщини, яка гідно пошанувала письменників, педагогів, учених, державних, церковних діячів насамперед тим, що заснувала премії різних рівнів». Автор чітко викристалізовує статус цих престижних і цінних нагород, з гордістю випикує соковиті грона їхніх лауреатів. Рясно вродило в полтавському краї на таланти, а тому й на обласні, районні, міські літературно-мистецькі, журналістські, видавничі, освітянські та інші премії. Автора повсякчас тішить думка про вияскравлення нових імен, а серце переймається тим, щоб важливих віншувальних процедур були удостоєні лише гідні великої пам'яті особистості.

Захоплений подвижниками свого краю і світочами людства, М. І. Степаненко звертається до постаті Євгена Гребінки, високо оцінює його заслуги у формуванні української національної літературної мови не на вузьколокальній, а на загальнонародній основі, у сприянні першого видання Кобзаря, у дистанціюванні української мови від сміхової культури. Автор заглиблюється в окремі сюжетні розповіді гребінківського епістолярію й відкриває перед читачем неоднозначну мовну постать письменника.

Розділ про крайня употужнює згадка про Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка. Для автора це храм культури зі славними інтелектуальними традиціями: культом одуховнених дійств, науково-пошуковою діяльністю. Професор Степаненко щиро захоплюється понадп'ятдесятилітнім виданням наукових записок музею, по вінця наповнених літературознавчими, мовознавчими, краєзнавчими працями, уперше оприлюдненими листами В. Г. Короленка до сестер Друкарт та Зінаїди Едлін, запискою художника Іллі Рєпіна, газетними матеріалами з короленківського архіву, виявляє безмежну радість від підготовки другого випуску «Наукових записок», збагачення царини короленківства доробком невтомних дослідників «невичерпної, чистої й чесної духовної криниці Володимира Короленка».

«Ретельно зібрані й убгані в три солідні томи щоденникові записи» Олеся Гончара викликали широкий розголос поміж різних верств нашого суспільства. Зрозуміло, що ця «мудра книга», за якою «можна зв'язати давніші правдиві епізоди, а то й цілі періоди історії», зацікавила й Миколу Івановича. Розділ «Гончаріана» – свідчення скрупульозного прочитання діарійних нотаток, епістолярію патріарха української літератури, їхнього поліаспектного аналізу. М. І. Степаненко виформовує образ Гончара як справжнього патріота на тлі українсько-білоруських культурно-політичних зв'язків, як великого знавця історії української лексикографії, об'єктивного поціновувача словникової продукції, як художника слова, чиє творче життя «збігло у вічній протистоянні». Автор пильно стежить за листуванням Олеся Гончара з партійним керівником, самобутнім письменником, зрештою, «близькою людиною, якій можна довірити щось потайне», Федором Трохимовичем Моргуном, за родинним архівом відновлює епістолярні діалоги Олеся Терентійовича з понадпівстолітнім другом Василем Бережним, уперше публікує листи читачів – відгуки на вихід у світ роману «Тронка». Професорові-лінгвісту імponує гончарівська любов до мови, його філологічні експерименти в царині незвичних слів, тож заглиблення в «поетичні коштовності» стилю письменника – крилаті, перифрастичні вислови – не оминули окремих розвідок цієї частини книги. Отримавши від прочитання діарію «велику втіху, добру поживу для небайдужої до всього довкружжя людини», Микола Іванович створив неперевершену мозаїку подій, фактів, особистостей, «часто й круто замішаних на гострому слові» їхніх номінацій.

Книга «Думки вголос і про себе» – високої мистецької проби. Маючи просту форму не одного року «полудневих нотаток», вона водночас закумулювала надзвичайно потужний зміст, оспівала високий духовний потенціал людини, що не може бути зреалізований повною мірою без любові до мови й Батьківщини. Зримо усвідомлюємо, переконаємося, що ця праця приречена на успіх і належне поцінування в широких колах спраглих до палкого й водночас зворушливо трепетного рідного слова читачів.

Сердечно вітаємо Миколу Івановича з ювілеєм. Хай народжуються роки за роками схожі рядки, сторінки – філологічні, краєзнавчі та інші студії, публіцистичні і, сподіваємося, художні полотна. Хай мистецький Ваш «рушник» рясніє різнобарв'ям коштовного орнаменту та стелеться рівною, прямою життєвою дорогою. Низький уклін Вам від колег, учнів, однодумців за невтомну працю, віддане вивищення українського слова задля національного розвитку.